

Instrumentalita učení z hlediska budoucích cílů

Learning instrumentality from the point of view of future goals

Isabella Pavelková, Barbora Saitlová

Anotace: Ve stati tematizujeme problematiku subjektivního významu učení z hlediska životních cílů a atribučních tendencí žáků. Představujeme vybrané výsledky pilotní studie realizované v roce 2011. Cílem studie bylo zmapovat u studentů SOU (n = 126), jakou připisují jednotlivým životním cílům důležitost, jakou připisují instrumentalitu učení pro splnění těchto cílů a jaké mají atribuční tendence při jejich plnění. Studie potvrzuje oprávněnost odlišovat důležitost cílů od proměnné instrumentalita učení. Potvrzen byl i význam vnitřních atribučních tendencí u studentů.

Klíčová slova: důležitost cílů, instrumentalita učení, atribuce, motivace

Abstract: In our essay we thematize a problem of subjective learning importance from the point of view of pupils' life goals and attribution tendencies. We introduce selected results of study implemented in 2011. The goal of study was map, what importance secondary school students (n = 126) ascribe to life goals, what learning instrumentality they ascribe to fulfilment these goals and whwhat attribution tendencies they have. The study confirms legitimacy of differentiate between goals importance and learning instrumentality. The importance of students' internal attribution was confirmed too.

Keywords: goals importance, learning instrumentality, attribution, motivation

1 Úvodem

Vedle nedostatečné motivace, což bývá nejčastějším důvodem selhání studentů ve škole, může být problémem i určitá bezradnost či neschopnost vědět si sám se sebou rady při ztvárňování vlastního života. Učitelé i rodiče upozorňují na určitou neochotu některých studentů přebírat zodpovědnost za své vzdělávání a za svoji životní cestu. Otázky reflexe životní cesty – projekt vlastní budoucnosti proto považujeme za zvláště významný motivačně kognitivní činitel, ovlivňující závažná rozhodnutí, interpretaci událostí a realizaci životních cílů. V tomto ohledu je důležité analyzovat, jak jedinec percipuje, interpretuje a hodnotí místo, váhu a funkci vzdělávání (učení se) při projektování (anticipaci) své životní cesty (Pavelková, Purková, Menšíková 2010). Žákovská motivace se tak dostává do časových souvislostí života individua a úzce souvisí s autoregulací (respektive vzdělávací autoregulací).

2 Cíle pilotní studie

Cílem pilotní studie bylo orientačně zmapovat u studentů SOU:

- připisovanou důležitost vybraným cílům;
- instrumentální učení pro tyto cíle;
- atribuční tendence při plnění sledovaných cílů;
- vazby mezi sledovanými proměnnými a motivační propojení sledovaných proměnných s úspěšností ve škole a volnými vlastnostmi studentů.

V příspěvku se věnujeme jen prvním třem bodům.

3 Výzkumné metody a výzkumný vzorek

Základní metodou výzkumu byla upravená verze Dotazníku důležitosti motivačních cílů a instrumentality studia pro splnění těchto cílů De Voldera a Lense (1982). Za základ dotazníku autoři použili inventář 23 motivačních cílů, majících různou časovou a obsahovou charakteristiku. Inventář cílů byl získán faktorovou analýzou odpovědí v Nuttinově (1980) Metodě motivační indukce – MIM.

Důležitost každého motivačního cíle je měřena na čtyřbodové škále (nedůležitý, málo důležitý, více důležitý, velmi důležitý). Přehled vybraných cílů viz tabulka 1.

Instrumentální učení byla zjišťována u identických motivačních cílů jako subjektivní důležitost. Pro každý cíl posuzovaly pokusné osoby na čtyřbodové škále (jistě dosáhnou, spíše dosáhnou, spíše nedosáhnou, nedosáhnou) subjektivní pravděpodobnost dosažení cíle, jestliže se budou intenzivně učit a jestliže se učit nebudou. Pro každý cíl definuje rozdíl mezi těmito subjektivními pravděpodobnostmi instrumentální hodnotu studia pro jeho dosažení.

Při konstrukci dotazníku měřícího instrumentální učení se autoři opírají o myšlenky Irwina (1971) a Heckhausena (1977): Čin je vnímán jako instrumentální, jestliže jeho provedení zvyšuje subjektivní pravděpodobnost dosažení cíle, a naopak, jestliže čin v ničem nemění subjektivní pravděpodobnost dosažení cíle, je jeho instrumentální nulová. Stupeň instrumentality nějakého činu se tedy měří podle rozdílu, který vytváří v subjektivní pravděpodobnosti cíle, jehož se má dosáhnout.

Atribuční tendence – Dotazník důležitosti cílů jsme doplnili ještě o zjištění atribučních tendencí u jednotlivých cílů. Východiskem je atribučně – motivační teorie B. Weinerja (1980; 2005). Pokusné osoby jsme vyzvali, aby určily příčinu, která by v jejich případě nejpravděpodobněji vedla k dosažení daného cíle. V souladu s Weinerem jsme *schopnosti* považovali za příčinu vnitřní, stabilní a nekontrolovatelnou, *úsilí (pili)* za příčinu vnitřní, nestabilní a kontrolovatelnou, *obtížnost úkolu* za příčinu vnější, stabilní a nekontrolovatelnou a *náhodu (štěstí)* za příčinu vnější, nestabilní a nekontrolovatelnou.

Atribuční procesy probíhající ve školních situacích jsou důležité pro pochopení autoregulační zdatnosti žáka, zároveň nám jejich zkoumání pomáhá porozumět vnímané instrumentální a dalším sledovaným proměnným. Obecné zákonitosti a zvláštnosti atribučního procesu v motivační problematice z hlediska žáka, resp. učitele jsme již dříve popsali (Hrabal, Man, Pavelková, 1989; Pavelková, 2002). Další studie (Saitlová, 2009), zaměřená na atribuční tendence v rámci konkrétní školní situace a na srovnání atribučních tendencí směrem do minulosti a do budoucnosti, ukázala, že je-li realita neočekávaná a zároveň jasně čitelná, dochází k výrazným změnám atribučních tendencí, kdy do hry vstupují situační proměnné - zde především vnímaná obtížnost situace (testu) a očekávání úspěchu/neúspěchu v testu. Pokud je ale realita očekávaná, není výjimečná, dostávají se do popředí spíše stálější individuální atribuční tendence.

Stejně jako se mohou měnit atribuční tendence v závislosti na konkrétní situaci, může se pravděpodobně měnit i námi sledovaná instrumentalita učení, jestliže žák začne určitý cíl realizovat. Významnou roli pak budou nejspíš sehrávat obecné volní charakteristiky jedince a konkrétní situace (náročnost cíle, pomoc druhých apod.). *Volní vlastnosti* jsme ve výzkumu sledovali pomocí upravené formy dotazníku VCI (Kuhl, Fuhrmann).

Výzkumný vzorek pilotní studie tvořilo 6 tříd SOU (n = 126 studentů). V dalším kroku budeme výsledky srovnávat s výzkumem realizovaným v roce 2010 na 4 SŠ (n = 323).

4 Výsledky pilotní studie

4.1 Důležitost cílů a instrumentalita učení pro splnění cílů

Výsledky popisné statistiky – důležitost jednotlivých cílů přináší tabulka 1. Největší důležitost má pro respondenty cíl Vystudovat střední školu. Jak naznačuje směrodatná odchylka, je ve vnímání důležitosti tohoto cíle velká shoda. Velká důležitost se potvrdila i u bloku cílů ze sociální oblasti (partnerské a kamarádké vztahy, šťastný rodinný život...). Mezi velmi důležité cíle se zařadil i cíl Řídit si sám svůj život a cíl Úspěšná pracovní kariéra. Z nabízených cílů naopak za nejméně důležitý byl označen cíl Vystudovat vysokou školu a cíl Hodně cestovat.

Tabulka 1
Důležitost a instrumentalita cílů

Cíl	Důležitost			Instrumentalita		
	Průměr	SD	Pořadí	Průměr	SD	Pořadí
Vystudovat střední školu	3,85	0,39	1	1,46	1,10	1
Dobře vychovávat děti	3,73	0,57	2	0,59	1,35	15
Být s tím, koho mám rád	3,70	0,53	3	0,29	1,29	20
Mít úspěšnou pracovní kariéru	3,69	0,56	4	1,41	1,06	2
Řídit si sám svůj život	3,63	0,62	5	0,56	1,17	16
Žít šťastný rodinný život	3,62	0,68	6	0,61	1,22	14
Mít milujícího partnera	3,61	0,66	7	0,36	1,30	19
Stále se v něčem zlepšovat	3,56	0,53	8	0,99	1,24	9
Vydělávat hodně peněz	3,52	0,65	9	1,33	1,16	5
Být dobrým kamarádem	3,51	0,67	10	0,28	1,17	21
Udržovat se ve zdravé kondici	3,48	0,73	11	0,46	1,28	17
Mít zajímavé povolání	3,36	0,76	12	1,17	1,11	6
Mít hodně kamarádů	3,35	0,80	13	0,09	1,26	22
Osamostatnit se od rodičů	3,29	0,82	14	0,64	1,37	13
Mít dobré známky	3,28	0,68	15	1,39	1,19	3
Mít dostatek volného času	3,24	0,74	16	-0,20	1,46	23
Stále poznávat něco nového	3,21	0,70	17	0,80	1,22	11
V životě dosáhnout něčeho významného	3,17	0,80	18	1,00	1,10	8
Mít vysoký sociální status	3,03	0,85	19	1,13	1,24	7
Pomáhat druhým	2,98	0,75	20	0,39	1,15	18
Mít velký majetek	2,66	0,83	21	0,86	1,23	10
Hodně cestovat	2,16	0,77	22	0,68	1,21	12
Vystudovat vysokou školu	2,00	0,91	23	1,35	1,44	4

Pozn.: SD = směrodatná odchylka

V druhém kroku jsme zjišťovali instrumentalitu učení pro dosažení jednotlivých cílů (tabulka 1). Celková (obecná) instrumentalita učení není příliš velká. Nejvyšší je u cíle Vystudovat střední školu (průměr 1,46), což představuje posun přibližně o 1,5 stupně v pravděpodobnosti, že studenti cíle dosáhnou, když se budou učit, ve srovnání s tím, když se učit nebudou. Podobně vysoká je instrumentalita také u cílů Mít úspěšnou pracovní kariéru a Mít dobré známky. U jednoho cíle (Mít dostatek volného času) je instrumentalita studia záporná, což znamená, že se studenti domnívají, že když se budou učit, pravděpodobnost dosažení cíle se sníží.

Zaměříme-li se na souvislost instrumentality studia a důležitosti cílů, naznačují výsledky s výjimkou cílů Vystudovat střední školu a Mít úspěšnou pracovní kariéru (velká důležitost i instrumentalita učení), že cílům, které studenti označují jako nejdůležitější, jsou zároveň přisuzovány poměrně malé hodnoty instrumentality učení. Jedná se především o cíle spojené se sociálními vztahy, rodinou a výchovou dětí.

4.2 Atribuční tendence při plnění cílů

Ve třetím kroku jsme se soustředili na zmapování atribučních tendencí u jednotlivých cílů. Pozitivním zjištěním je, že u převážné většiny cílů převažuje vnitřní atribuce, a to především vnitřní a kontrolovatelná (píle, úsilí). Dominantní úlohu zaujímá především u cílů, které úzce souvisí se školou: Vystudovat střední školu, Mít úspěšnou pracovní kariéru, Mít dobré známky, Stále se v něčem zlepšovat.

Dále nás zajímalo, zda se prokáže statisticky významný rozdíl v průměrech hodnot důležitosti, instrumentality a prospěchu u studentů, kteří atribuuji vnějším nekontrolovatelným příčinám (náhoda, štěstí), resp. vnitřním kontrolovatelným příčinám (píle, zaujetí). Výsledky prokazují u většiny prověřovaných cílů vysoce významný, resp. významný rozdíl v připisované důležitosti jednotlivým cílům u žáků z hlediska jejich atribučních tendencí. Všechny významné rozdíly jsou ve směru větší tendence k vnitřní, ovlivnitelné atribuci (píle) u studentů, kteří připisují větší důležitost určitému cíli. U proměnné instrumentalita nejsou výsledky již tak jednoznačné. U většiny cílů nebyl prokázán rozdíl v atribuční tendenci u studentů, kteří připisují cílům větší instrumentalitu. U studentů prospěchově slabších a prospěchově lepších se ukázaly ještě menší rozdíly.

5 Další výzkumné kroky

Budeme zjišťovat, zda existuje vazba mezi připisovanou důležitostí a připisovanou instrumentalitou. Zda ti, co připisují určitým cílům větší důležitost, mají zároveň tendenci připisovat i větší instrumentalitu učení pro dosažení těchto cílů. Obdobně budeme hledat spojení sledovaných cílů s prospěchem, resp. vnímanou důležitostí cílů a prospěchem. Pro upřesnění vazeb mezi proměnnými a především jejich vazeb na prospěch chceme využít faktorové analýzy a regresní analýzy (ANOVA), která nám umožní zjistit, jak závisí kritérium prospěchu na důležitosti, atribuční příčině, instrumentalitě a volných vlastnostech žáků. U cílů, kde budou výsledky faktorové analýzy a regresní analýzy v souladu, můžeme předpokládat větší průkaznost. Pomocí kvalitativní analýzy bychom se rádi podrobněji věnovali těm cílům, které souvisí se školním výkonem (prospěchem). Motivační sílu předpokládáme v těch případech, kde je připisována důležitost cíli, instrumentalita učení pro tyto cíle a vnitřní atribuce.

6 Závěr

Studenti se především shodují na důležitosti vystudovat střední školu, za důležité považují i mít úspěšnou pracovní kariéru. Na předních místech důležitosti jsou dále umístěny především cíle ze sociální a vztahové oblasti. Zároveň však pro splnění těchto cílů prožívají malou instrumentalitu učení. U cílů, které souvisejí se školou a pracovní kariérou, vnímaná instrumentalita učení stoupá. Pozitivním zjištěním je, že u většiny cílů dominuje vnitřní atribuce. Výzkum potvrzuje oprávněnost odlišovat důležitost cílů od proměnné instrumentalita učení. V další práci bychom se rádi věnovali otázkám, jak sledované motivační faktory samostatně a především ve vzájemných kombinacích ovlivňují vnímanou psychologickou distanci (a tím i účinnost) budoucích cílů (událostí). Vedle hodnoty cíle, vnímané instrumentality učení, atribučních tendencí a volných vlastností chceme zkoumat i jedincovu orientaci na budoucnost a objektivní časovou distanci cíle (událostí). Prezentovaná pilotní studie přinesla řadu podnětů, které budou využity pro tvorbu hypotéz pro další výzkumnou práci v rámci rozsáhlejšího výzkumu motivačních zdrojů učební činnosti, výzkumu motivačních aspektů vztahu studentů k budoucnosti a problematiky autodiagnostiky učitele (Hrabal & Pavelková 2010).

Literatura

- De Volder, M., & Lens, W. (1982). Academic achievement and future time perspective as a cognitive – motivational concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 566–571.
- Heckhausen, H. (1977). Achievement motivation and its constructs: A cognitive model. *Motivation and Emotion*, 1(4), 283–329.
- Hrabal, V., Man, F., & Pavelková, I. (1989). *Psychologické otázky motivace*. Praha: SPN.
- Hrabal, V., & Pavelková, I. (2010). *Jaký jsem učitel*. Praha: Portál.
- Irwin, F. W. (1971). *Intentional behavior and motivation. A cognitive theory*. Philadelphia: Lippincott.
- Pavelková, I. (2002). *Motivace žáků k učení*. Praha: PdF UK v Praze.
- Pavelková, I., Purková, V., & Menšíková, V. (2010). Časová perspektiva jako významný regulativ v lidském životě. *Fenomén času ve výchově a vzdělávání*, 15(1), 29–45.
- Saitlová, B. (2009). *Žákovské přepisování příčin po úspěchu a neúspěchu* (Diplomová práce). Praha: PdF UK v Praze.
- Weiner, B. (1980). *Human motivation*. Los Angeles: Holt, Rinehart and Winston.
- Weiner, B. (2005). Motivation from an attribution perspective and the social psychology of perceived competence. In A. J. Elliot & C. S. Dweck (Eds.), *Handbook of competence and motivation*. New York: Guilford.

Kontakt

Doc. PhDr. Isabella Pavelková, CSc.
Mgr. Barbora Saitlová
Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta, Katedra psychologie
M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1
e-mail: jfpavelka@volny.cz
barborasaitlova@seznam.cz

Bibliografické údaje

Pavelková, I., & Saitlová, B. (2011). Instrumentalita učení z hlediska budoucích cílů. In T. Janík, P. Knecht, & S. Šebestová (Eds.), *Smíšený design v pedagogickém výzkumu: Sborník příspěvků z 19. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu* (s. 429–433). Brno: Masarykova univerzita.

Dostupné z: <http://www.ped.muni.cz/capv2011/sbornikprispevku/pavelkovasaitlova.pdf>

doi: 10.5817/PdF.P210-CAPV-2012-43